

Jolanta MACHOWSKA-GOC

ORCID: 0000-0001-9693-9167

*Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
w Krakowie*

Wartości witalne jako nośniki wrażliwości duchowej uczniów w młodszym wieku szkolnym w domenie BAŚŃ

Abstract: Vitality Values as a Carrier for Spiritual Sensitivity of Primary School Second- and Third-Graders in the Fairy Tale Domain

The article describes vitality values (health: illness, life: death, youth: old age) in the context of the linguistic representations of the world, axiology, and spiritual sensitivity, which offer useful tools for describing spiritual intelligence. Spiritual intelligence determines and/or penetrates various domains of human life as cognitive and emotional and motivational spheres. This is reflected in the paraliterary texts of primary school second- and third-graders which follow the fairytale convention.

Keywords: vitality values, postmodernity, spiritual vitality, spiritual intelligence, spiritual sensitivity

Słowa kluczowe: wartości witalne, ponowoczesność, witalność duchowa, inteligencja duchowa, wrażliwość duchowa

Wprowadzenie

Problematyka aksjologiczna była i jest przedmiotem zainteresowań badaczy z różnych dziedzin nauki. Zdaniem J. Puzyniny „leksem wartość stał się w drugiej połowie XIX w. jednym ze słów-kluczy we wszelkich tekstach dotyczących egzystencji człowieka, jego etosu, poznania, odczuć i ocen” (2013, s. 87), a rzeczywistość XXI w., określana jako: płynna rzeczywistość (Bauman, 2006), płynne życie (2007b), płynne czasy (2007a), niestabilny świat (2006), postmodernizm lub ponowoczesność (Szołtysek, 2019, s. 22), hipernowoczesność, odbierana jest jako niestabilna, pełna chaosu, naznaczona procesami globalizacji, poliwalencją

kulturową lub pluralizmem kulturowym (Bartmiński, 2007, s. 19; Kłoskowska, 1996, s. 112). Stan ten powoduje, iż zmieniają się „aktualne dla człowieka obrazy świata wartości. W tych obrazach to te, to inne fragmenty rozbłyskują; to te, to inne ciemnieją czy nawet zanikają” (Bajerowa, 2009, s. 206).

Szkic ten jest próbą ukazania wyobrazeniowych światów stworzonych przez dzieci klas II i III na płaszczyźnie tekstów paraliterackich w domenie BAŚN, które to w aspekcie mentalnym (Filar, 2013, s. 20–21) są wytworami kreacji uczniów, rozumianymi jako alternatywne sposoby konceptualizacji świata ukazujące różnorodne obrazy duchowości mieszczące się w obrębie niedocenianego, zdaniem M. Kapały (2017, s. 7–37), aspektu psyche.

Wybrany sposób badawczy da mi, jak sądzę, możliwość zobrazowania na tle baśni (a także występujących w nich toposów) wartości witalnych dotyczących zdrowia (pośrednio choroby), życia (śmierci), młodości (starości), będących w swej strukturze amalgamatem wrażliwości duchowej (Kapała, 2017, s. 7–37). Owa wrażliwość stanowi podłoże dla szerokiego rozumienia zdrowia danej jednostki razem z kategorią duchowości, która, zdaniem wspomnianej autorki, łączy się między innymi z jakością życia, zdrowiem w aspekcie fizycznym i psychicznym oraz integracją osobowości (s. 9). W obrębie kategorii wrażliwości duchowej M. Kapała wyróżnia następujące składniki:

— Holizm i Harmonia — dotyczą przede wszystkim poczucia przynależności do większej całości (wszechświat, kosmos, ludzkość, stworzenia itd.), co wiąże się z odczuwaniem przez jednostkę wewnętrznego spokoju, radości — jednostka ma poczucie bezpieczeństwa oraz sensu życia;

— Mądrość — Świadomość — Sens — wynikają z osobistego doświadczenia człowieka i odnoszą się do zmian w jego życiu, a co się z tym łączy — z rozumieniem samego siebie;

— Religijność i Wiara — mieszczą się w sferze sacrum;

— Wrażliwość Etyczno-Moralna (Sumienie) — w praktycznym wymiarze oznacza umiejętność odróżniania dobra od zła (życie zgodne z własnym sumieniem);

— Otwartość na Drugiego Człowieka — to postawa mająca źródło we wrażliwości etycznej (zrozumienie i szacunek wobec drugiego człowieka, umiejętność przebaczenia, współczucie i empatia, pomaganie innym itd.);

— Zaangażowanie Duchowe — jego efektem jest łączenie wartości wyższych z codziennym życiem;

— Wrażliwość Estetyczna — odnosi się do zmysłu piękna i daru zauważania piękna wokół siebie, do potrzeby otaczania się nim oraz jego poszukiwania (za: Kapała, 2017, s. 17–18).

Wrażliwość duchowa odnosi się zatem do pojęcia inteligencji duchowej (Gibas, 2017; Khavari, 2001; Michałowski, 2014, s. 49–75; Zohar, Marshall, 2001). Warunkuje ona lub przenika różnorodne obszary życia człowieka, jego sferę po-

znawczą oraz emocjonalno-motywacyjną. Światy możliwe stworzone przez dzieci we wspomnianych domenach implikują duchowy (w tym aksjologiczny) aspekt życia mózgu, co odzwierciedla się przede wszystkim w prezentowanych przez uczniów klas II i III postawach społeczno-moralnych oraz holistycznym i harmonijnym obrazie świata. Tworzone przez dzieci sądy na płaszczyźnie tekstów o charakterze baśniowym są wynikiem ruchu myśli, w którym to myśl staje się czynem, jak twierdzi M. Heller, i zmienia świat „z moralnie neutralnego w przeniknięty wartościami” (2018, s. 9). Ponadto związek aksjologemów z szeroko pojmowaną duchowością polega na tym, „że wartości tworzą «jądro» czy «rdzeń» każdej kultury, «duszę» wspólnoty” (Bartmiński, 2011, s. 15), „duszę Europy” (Życiński, 2011, s. 1); okreśłany jest on też terminem „kultura duchowa”, którą łączy się „z wartościami moralnymi, a więc ludzkimi postawami alio- i socjocentrycznymi, inaczej mówiąc miłością bliźniego jako elementem ludzkiego wnętrza, a w ślad za tym działań i ich wytworów” (Puzynina, 2010, s. 20).

Jeżeli chodzi o samo pojęcie „wartości”, to rozumiem je tu zgodnie z wiedzą potoczną, a więc jako to, „co w świecie języka i kultury ludzie przyjmują za cenne” (Bartmiński, 2003, s. 62), oraz jako „«koncepty kulturowe», czyli pojęcia aksjologicznie nacechowane i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje” (Bartmiński, 2015, s. 9). Ponadto aksjologemy warunkują językowy obraz świata i „są czynnikiem sterującym konstruowaniem wizji rzeczywistości przez subiekt doświadczający (eksperiencera) i konceptualizujący” (Bartmiński, 2003, s. 63), co z kolei wpływa na zmienność, otwartość oraz nieostrość kanonu aksjologicznego (Bartmiński, 2015, s. 38). Odzwierciedlają to różnice występujące na listach „kanonu wartości”. W moich rozważaniach dotyczących wartości witalnych (zdrowie, choroba), wyodrębnionych z tekstów paraliterackich uczniów klas III w domenie BAŚŃ, istotne są dwie listy, obejmujące nazwy i nośniki wartości, a mianowicie: z jednej strony lista, która jest w jakimś stopniu reprezentatywna dla ogółu polskiego społeczeństwa, a z drugiej — lista wartości istotnych dla słowiańskich tradycji ludowych, gdyż uczniowskie konceptualizacje zarówno nawiązują do czasów obecnych, jak i mieszczą się w archaicznym obrazie świata z racji proveniencji baśni jako gatunku z tradycji ludowej (Tylicka, Leszczyński, 2003, s. 29–33).

I tak wspólne badania językoznawców, socjologów i kulturoznawców wskazują na następujące nazwy i nośniki wartości w odniesieniu do ogółu społeczeństwa polskiego: rodzina (17), praca (15), miłość (15), wiara (12), przyjaźń (12), wolność (12), sprawiedliwość (10), prawda (10), tolerancja (9), uczciwość (9), patriotyzm (8), ojczyzna (8), godność (8), demokracja (7), zdrowie (7), odpowiedzialność/współodpowiedzialność (7), dobro (6), honor (6), pieniądz (6), władza (6), solidarność (5), człowiek (4) (Bartmiński 2011, s. 18; Tokarski 2013, s. 169).

Lista relewantnych wartości dla słowiańskich tradycji ludowych wygląda następująco: zdrowie (7), rodzina (6), godność (4), miłość (4), dom (4), uczciwość (4), praca (3), wolność (3), życie (3), mądrość (2), piękno (2), pracowitość (2), szczerłość (2), ziemia (2), Bóg (2), ród i pokrewieństwo (2), sprawiedliwość (2), szczęście (2), wiara (wyznanie; 2), wierność (2), biały (kolor; 1), charakter (1), chleb (1), ciepło (1), czystość (1), dobro (1), dobroć (1), gościnność (1), jedzenie i picie (1), ludzkość (1), matka (1), majątek (1), obowiązek (1), odpowiedzialność (1), odwaga (1), ojczyzna (1), ożenek (1), pieniądze (1), pobożność (1), pogoda (1), pokój (1), przyjaźń (1), przyzwoitość (1), równouprawnienie (1), sumienność (1), szacunek dla przodków (1), tolerancja (1), tradycyjnosc (1), tutejszość (1), urodzaj (1), woda (1), współczucie (1) (Niebrzegowska-Bartmińska, 2013, s. 276).

Jak wiadomo, wartości witalne w swoim centrum sytuują „życie i zdrowie bez cierpień fizycznych i chorób” (Jedliński 2000, s. 202–232; Puzynina 1992, s. 168).

Zdrowie to jedna z podstawowych wartości w życiu człowieka, a w ujęciu aksjologicznym „traktowane jest wyjątkowo, zarówno w aspekcie jednostkowym, jak i zbiorowym. Dotyczy to przede wszystkim kultur, wszystkich wspólnot, wszystkich ludzi” (Marczewska, 2012, s. 252). Choroba z kolei „jest zaburzeniem stanu doskonałości, wytrąceniem człowieka z naturalnego rytmu” (tamże).

W moich rozważaniach przyjmuję rozszerzone (indywidualizujące) „ujęcie kognitywistyczne opisujące znaczenie jako strukturę otwartą, rozumianą jako całościowy obraz mentalny nazywanego obiektu/zjawiska, do którego należą także cechy i wyobrażenia powstające indywidualnie, zwłaszcza w tekstach kreatywnych” (Grzegorzczkowska, 2009, s. 20).

W uczniowskich kreacjach dominuje kategoria bliskości, która nie tylko jest uwarunkowana psychologicznymi potrzebami dziecka, ale także jest wynikiem podświadomego przeniesienia przez dzieci „stosunków międzyludzkich na płaszczyznę duchową. [...] Oto człowiek jest dla mnie darem, a ja jestem darem dla niego. Otwierają się możliwości wymiany tego, co w nas najlepsze, [...] dopiero kontakt na płaszczyźnie duchowej pokazuje szersze aspekty mojego życia duchowego” (Pawłowska, 2003, s. 185–186). Ponadto dziecięca wizja świata jest związana przede wszystkim z parametrem tropikalizacji, inaczej tematu, oraz z parametrem aksjologicznym i kulturowym, które ustanawiają treść tekstów uczniów klas II i III w domenie BAŚŃ, ale także decydują o wyborze wartości i ich nosicieli — ludzi (zazwyczaj członków rodzin) oraz zantropomorfizowanych roślin, zwierząt itd. (Machowska-Gąsior, 2011, s. 49, 59).

Wartości witalne (zdrowie, choroba, młodość, starość, życie, śmierć) w uczniowskich konceptualizacjach można zobrazować następującymi przykładami.

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana aktem performatywnym w postaci nadania przez dziecko (rozumiane jako twórca) roślinie nazwy, która wskazuje na jej właściwości lecznicze, oraz relacją metonimiczną część (liście) za całość (roślina):

Ta roślina nazywa się Dzikus Zdrowuś. W moim wymyślonym języku znaczy Dzikie zdrowie. [...] Prawie niczym się nie różni od normalnej rośliny. Jej moc polega na tym, że kiedy z jej liści zrobi się choremu herbatę, ten chory od razu robi się zdrowy. Zaleca się jej zażywanie chorym na: raka, sepsę, zawał serca, wczesnięcie [sic!] mózgu i wiele innych chorób. Powstała w wyniku erozji wulkanu. Jest bardzo zdrowa (Jan, SP 40, Kraków, kl. III).

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana empatyczną postawą dziecka (szukanie przez dziewczynkę kwiatów dla chorej mamy, prośba dziewczynki o zdrowie dla mamy) oraz magicznymi właściwościami kwiatu (mówienie, spełnianie życzeń):

Pewnego dnia mała dziewczynka wybrała się na spacer. Szukała jakiś ładnych kwiatów dla swojej mamy. Bo jej mama była poważnie chora. Szukała na łąkach i znalazła śliczne fiołki, stokrotki i maki. [...] Tej nocy nie mogła zasnąć. [...] Ubrała się. I wyszła na pole, i zobaczyła ścieżkę prowadzącą do lasu. Weszła do lasu, zobaczyła piękny kwiat, zerwała go. I usłyszała głos, który mówił, aby pomyślała sobie marzenie. Dziewczynka poprosiła o zdrowie dla swojej mamy. I od następnego dnia wszystko było już dobrze (Izabela, SP, Krzczonów, kl. III).

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana empatyczną postawą dziecka (zbiieranie jagód w lesie w celu zdobycia pieniędzy dla chorego taty, presuponowana wartość odczuciowa SMUTEK lub ROZPACZ dziewczynki (rozplakała się, łyzy spływały po płatkach kwiatu); dotrzymanie obietnicy złożonej roślinie) oraz magicznymi właściwościami kwiatu (mówienie, wzruszenie się, obietnica uzdrowienia ojca dziewczynki):

Dziewczynka w letniej porze codziennie chodziła do pobliskiego lasu zbierać jagody, by je potem sprzedać na bazarze. Za pieniążki, które zarobiła, kupowała tatusiowi lekarstwa, ponieważ był bardzo chory i nie mógł chodzić. Pewnego dnia, gdy dziewczynka wracała już z lasu, obok dróżki zobaczyła piękny kwiat. Matylda zerwała go i włożyła do swojego bukietu, który zrobiła w lesie. Gdy wróciła do domu, mama powiedziała jej, że tatusiowi się pogorszyło i również skończyły się lekarstwa. Dziewczynka rozplakała się, trzymając bukiet kwiatów w dłoniach. Łzy spływały po płatkach kwiatu, który zerwała jako ostatni. Piękny kwiat wzruszył się bardzo, przemówił do niej cichym głosem, by odniosła go na miejsce, gdzie rósł, a w zamian za to sprawi, że jej tato poczuje się lepiej. Matylda zrobiła tak, jak jej powiedział kwiat. Gdy wracała do domu, tata już czekał na nią na polanie (Mateusz, SP, Krzczonów, kl. III).

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana empatyczną postawą dziecka w roli bohatera (pójście do lasu, zaobserwowanie zranionego zwierzątka, wyruszenie po zaczarowany kwiat, wyleczenie kota, zabranie zwierzęcia do domu) oraz re-

lacją metonimiczną część za całość, czyli magicznymi i leczniczymi właściwościami części kwiatu (pyłku):

Szłam do domu przez las, nagle zobaczyłam, że mały kotek jest zraniony. Jedyne lekarstwo to jest pyłek kwiatka zaczarowanego. Więc poszłam do lasu tego, który ma zaczarowany kwiat, znalazłam i krzyknęłam. To biorę pyłek, było ciężko, ale wzięłam. Wyleczyłam kotka i z nim poszłam do domu (POSM, Kraków, kl. II).

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana cudownymi, leczniczymi właściwościami całej rośliny lub kwiatu, ale także relacją metonimiczną część (płatki) za całość (kwiat):

Dawno, dawno temu żyła sobie pewna dziewczynka. Nikt nie chciał się z nią bawić, bo była niewidoma. Pewnego dnia dziewczynka wybrała się do lasu. Poczula bardzo ładny zapach i poszła w jego stronę. Zatrzymała się przed piękną rośliną, nachyliła się, by lepiej poczuć jej zapach. Gdy dziewczynka wachała kwiat, jego płatki dotykały jej oczu. Nagle dziewczynka zaczęła widzieć, bo kwiat, który ją dotknął, to kwiat życia (Zuzia, SP, Lisia Góra, kl. II); [...] *ten Kwiat mugł [sic!] uzdrawiać ludzi* (Magda, SP 36, Kraków, kl. II); *potrafi uzdrawiać i sprawiać, że ludzie się kochają* (Mikołaj, SP 36, Kraków, kl. II); *ten kwiat jest uzdrawiający* (Paulina, SP 34, Kraków, kl. II).

Moja roślina rośnie tylko na bagnach. Ta roślina leczy ludzi i zwierzęta przed wieloma chorobami. Między innymi przed rakiem. [...] Jest drogocenna właśnie dlatego, bo leczy wiele chorób (Kasia, SP 40, Kraków, kl. III).

Wartość witalna ZDROWIE warunkowana posiadaniem przez baśniową postać (wróżkę) wartości moralnej DOBRO, mającą moc czarowania wybranego elementu świata flory (kwiatu) w altruistycznym celu (pomoc ludziom konceptualizowana jako uzdrawianie):

Wróżka była dobra, więc zaczarowała go [kwiat], by pomagał ludziom, a pomagał im w chorobach (Paulina, SP 182, Kraków, kl. II).

Wartość witalna zdrowie implikowana posiadaniem przez baśniową postać (wróżkę) wartości moralnej DOBRO, otwarciem się jej na cierpienie innych córek chorego ojca (pocieszenie i rada) oraz leczniczymi właściwościami złotego jaja otrzymanego od empatycznego i mądrego złotego ptaka:

Dawno, dawno temu żyły sobie trzy córki wraz z tatą. Pewnego dnia ich tata zachorował. Nagle pojawiła się wróżka i powiedziała do nich, żeby się nie martwiły. Ich tata wyzdrowieje, ale jak przyniesiecie swojemu tacie złote jajo od złotego ptaka na najwyższej górze, na samym jej szczycie [...]. Trzecia siostra wyszła na sam szczyt i zauważyła złotego ptaka i złote jajo. Ptak był mądry i umiał mówić, trzecia siostra opowiedziała mu wszystko i ptak jej dał jedno złote jajko. [...] jak wróciła do domu, była pierwsza i druga siostra, usmażyły tacie złote jajka i tatę nakarmiły, i tata wyzdrowiał, i żyli długo i szczęśliwie (Filip, SP, Zgłobice, kl. III).

Wartość witalna ZDROWIE implikowana wartością odczuciową bohaterki (zmartwienie), posiadaniem przez baśniową postać (staruszkę) wartości moral-

nej dobro, otwarciem się jej na cierpienie innych — dziewczynki i jej chorego dziadka (presuponowane pocieszenie i rada), metaforyczną egzemplifikację źródła młodości oraz relację metonimiczną część (fiolka z wodą) za całość (woda lub źródło):

Dawno, dawno temu żyła sobie pewna dziewczynka o imieniu Jola. Miała ona bardzo chorego dziadka, miał on umrzeć. Dziewczynka bardzo się o niego martwiła. Następnego dnia, gdy wracała ze szkoły, zauważyła pewną staruszkę i staruszka zapytała: Dlaczego masz taką smutną minę? Dziewczynka odpowiedziała: Mój dziadek ma umrzeć. — Zdradzę ci tajemnicę — powiedziała staruszka. Za siedmioma górami, za siedmioma zamkami jest źródło młodości. Masz tu tę oto fiołkę. [...], jak dojdziesz, nalej wodę do fiolki, a gdy wrócisz, daj wodę dziadkowi [...]. Gdy wróciła, dała wodę dziadkowi, jak staruszka kazała (Weronika, SP, Grybów, kl. II).

W konceptualizacjach uczniów klas III w domenie BAŚŃ, dotyczących aksjologemów witalnych, usytuowanych przede wszystkim w opozycji: zdrowie–choroba, a następnie w przeciwstawieniach młodość–starość, życie–śmierć, dominująca stała się perspektywa antropocentryczna, a w niej kategoria bliskości — z jednej strony związana z rodziną (mama, tata, dziadek), a z drugiej — z bytami ożywionymi lub osobami wykreowanymi na płaszczyźnie tekstów na inne bliskie dziecku osoby (przyjaciele: krasnoludki, wróżki, staruszka, rośliny, kwiaty, drzewa i ich części), czyli zantropomorfizowane postaci odnoszące się do szeroko rozumianego świata przyrody (zaczarowana iskierka, woda młodości, magiczny kwiat, zaczarowane drzewo) oraz bohaterów pochodzących z różnych tekstów i znaków kultury.

W kreowaniu wartości witalnych rodzina (mama, tata, dziadek) jawi się jako aksjologem odnoszący się przede wszystkim do sfery psychicznej, na której opierają się uczucia (zmartwienie lub smutek; radość lub szczęście) oraz duchowa jedność wspólnoty rodzinnej (Bielińska-Gardziel, 2009, s. 121–138) w postaci takich składników (fenomenów) wrażliwości duchowej (Kapała, 2017, s. 7–37), jak: holizm i harmonia (przynależność do rodziny, przyjaciół, świata przyrody w postaci zantropomorfizowanych roślin, elementów żywiołów (iskierka, woda lub źródło)), wrażliwość etyczno-moralna (rozszerzenie metaforyczne w postaci konceptualizacji szeroko rozumianego dobra i zła), otwartość na drugiego człowieka (rozumienie, współodczuwanie, pomoc, dialog ze sobą i z szeroko rozumianym wykreowanym przez młodych twórców światem: postaciami, roślinami itd.) (Machowska-Goc, 2016, s. 66–75; 2018) oraz nieopisana tutaj, ale często występująca w tekstach uczniów o charakterze baśniowym wrażliwość estetyczna (Machowska, 2008, s. 222–227).

Ponadto w analizowanym materiale empirycznym wartości witalne implikowane wybranymi przez uczniów elementami wrażliwości duchowej zostały zobrazowane w postaci konotacji kulturowych lub wariantów intertekstowych, co odzwierciedla się w egzemplifikacjach związanych zarówno z toposami

żywiołów (woda, źródło), jak i z uzdrawiającą „mową kwiatów” (pyłek, pień drzewa, liście), symboliką jajka lub zachodzącymi wewnątrz nich relacjami metonimicznymi (Machowska-Gąsior, 2008, s. 252–264), takimi jak część za całość: jajko ptaka, liść drzewa, pyłek kwiatu, woda ze źródła.

Kategoria wrażliwości duchowej stała się zatem w moich rozważaniach pojęciem (Lakoff, Johnson, 2010, s. 38–39) dla wielu wartości — tu szczególnie witalnych, które zanurzone są niejako w sieci zależności aksjologemów hedonistycznych (Bartmiński, 2006, s. 134–135; Krzeszowski, 1999, s. 41–60; 2003, s. 35–41; Puzynina, 1992, s. 169–174) z poszczególnymi typami wartości.

Bibliografia

- Bajerowa, I. (2009). *Z historii językowego obrazu świata wartości prezentowanego w czasopiśmie dla dzieci*. „Etnolingwistyka”, 21, s. 205–234.
- Bartmiński, J. (2003). *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*. W: J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 59–86.
- Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Bartmiński, J. (2007). *Stereotypy mieszkają w języku*. *Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Bartmiński, J. (2011). *Czy istnieje europejski kanon wartości?* „Etnolingwistyka”, 23, s. 15–18.
- Bartmiński, J. (2015). *leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów — co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?* W: J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), *leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. T. I: DOM. Lublin: Wyd. UMCS, s. 7–13.
- Bartmiński, J., Grzeszczak M. (2014). *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich? Czy istnieje europejski kanon wartości?* „Etnolingwistyka”, 26, s. 21–44.
- Bauman, Z. (2006). *Płynna nowoczesność*. Przeł. T. Kunz. Kraków: Wyd. Literackie.
- Bauman, Z. (2007a). *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*. Przeł. M. Żakowski. Warszawa: Sic!
- Bauman, Z. (2007b). *Płynne życie*. Przeł. T. Kunz. Kraków: Wyd. Literackie.
- Bielińska-Gardziel I. (2009). *Rodzina i jej profile we współczesnej polszczyźnie*. „Etnolingwistyka”, 21, s. 121–138.
- Filar, D. (2013). *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Gibas, J. (2017). *Alchemia duchowego rozwoju. Inteligencja duchowa dla zaawansowanych*. Poznań: Helion.
- Grzegorzycykowa, R. (2009). *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata — widziane z perspektywy badań porównawczych*. „Etnolingwistyka”, 21, s. 15–29.
- Heller, M. (2018). *Moralność myślenia*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Jedliński, R. (2000). *Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową*. Kraków: Wyd. Naukowe AP.
- Kapała, M. (2017). *Duchowość jako niedoceniany aspekt psyche. Propozycje nowego ujęcia duchowości w psychologii — kategoria wrażliwości duchowej*. „Annales Universitatis Mariae-Skłodowska Lublin — Polonia”, XXX, I, s. 7–37.
- Khavari, K. A. (2002). *Inteligencja duchowa. Praktyczny przewodnik po drogach ku szczęściu*. Przeł. W. Grajkowska. Konstancin-Jeziorna: Medium.
- Kłoskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: PWN.

- Krzeszowski, T. P. (1999). *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*. Toruń: Wyd. UMK.
- Krzeszowski, T. P. (2003). *Jeszcze kilka słów o wartościach, schematach i metaforach*. W: J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 35–41.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2010). *Metafory w naszym życiu*. Przeł. i wstępem opatrzył T. P. Krzeszowski. Warszawa: Aletheia.
- Machowska, J. (2008). *Barwy w kulturowym dyskursie wczesnoszkolnym*. W: B. Muchacka, R. Ławrowska (red.), *Kultura. Aktywność artystyczna dziecka*. Kraków: ZamKor, s. 222–227.
- Machowska-Gąsior, J. (2008). *Semantyczna relewancja w zakresie pojęć. CZĘŚĆ I CAŁOŚĆ w dyskursie wczesnoszkolnym*. „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Logopaedica”, II: *Relewancja i redundancja w dyskursie edukacyjnym*, s. 252–264.
- Machowska-Gąsior, J. (2011). *Poszukiwanie kognitywnych narzędzi opisu parametryczności argumentacyjnej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Logopaedica”, III: *Argumentacja w dyskursie edukacyjnym*, s. 44–70.
- Machowska-Goc, J. (2016). *W kręgu paraliterackich gatunków mowy na płaszczyźnie dyskursu wczesnoszkolnego*. W: K. Kraszewski, B. Nawolska (red.), *Dziecko i nauczyciel w procesie poznania i działania*. Kraków: Wyd. Naukowe UP, s. 66–75.
- Machowska-Goc, J. (2018). *Rosliny mówią — rozmowy kulturowe w literaturze i tekstach uczniów klas III w edukacji wczesnoszkolnej*. W: M. Kuran (red.), *Motywy fauny i flory w literaturze i kulturze*. „Analecta Literackie i Językowe”, IX, s. 361–371.
- Marczewska, M. (2012). *Zdrowie i choroba jako wartość i antywartość w językowym obrazie świata Polaków*. W: M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 251–260.
- Michałowski, S. C. (2014). *Inteligencja duchowa i jej rozwój. Myślenie jednoczące a medytacja psychagogiczna*. „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, XXIII, s. 49–75.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2013). *Projekt badawczy (ETNO)EUROFOS a program etnolingwistyki kognitywnej*. „Etnolingwistyka”, 25, s. 267–281.
- Pawłowska, I. (red.). (2003). *Dywan dobrej nowiny. Ojciec Leon Knabit OSB nie tylko o wizycie Jana Pawła II w Tyńcu*. Tyniec–Kraków: Wyd. Benedyktynów.
- Puzynina, J. (1992). *Język wartości*. Warszawa: PWN.
- Puzynina, J. (2010). *Współcześni językoznawcy jako współbadacze i animatorzy kultury duchowej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Puzynina, J. (2013). *O znaczeniu wartości*. W: J. Puzynina, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*. Kraków: PAU, s. 87–97.
- Szołtysek, A. E. (2019). *Filozofia nauczania. Kształtowanie umysłu*. Kraków: Impuls.
- Tokarski, R. (2013). *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Tylicka, B., Leszczyński, G. (red.). (2003). *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Wrocław: Ossolineum.
- Zohar, D., Marshall, I. (2001). *Inteligencja duchowa. Najwyższa z inteligencji*. Przeł. P. Turcki. Poznań: Rebis.
- Życiński, J. (2011). *Jakie wartości współtworzą „duszę” Europy u progu XXI wieku*. „Etnolingwistyka”, 23, s. 19–23.